

Милан Трипковић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 316.4.053
Прегледан научни рад
Примљен: 22. 06. 2004.

МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА У УСЛОВИМА ТРАНЗИЦИЈЕ

У раду се најпре констатује да изразито мултикултурна и уопште хетерогена друштва у транзицији имају потенцијално један проблем више у односу на она која то нису. Ово утолико више важи за друштва у којима су непревадане различитости биле један од основа, ако не и главних узрока, жестоких и историјски обнављаних (што значи и обновљивих) сукоба. Међутим, ако је питање већег уважавања различитости и његовог исказивања кроз нове облике друштвене организације на дневном реду и у најразвијенијим и веома стабилним друштвима, са некада снажном монокултурном идеологијом, али и са све мултикултуралнијом стварношћу, аутор се пита какви су изгледи да се кроз транзицију истовремено решава и овај, у основи "постмодерни" проблем.

Ово питање је посебно занимљиво за она друштва или регије која већ имају неко респектабилно искуство мултикултуралног (са)живота, као што је случај са Војводином. Све што треба за почетак учинити јесте да се такво позитивно наслеђе преиспита, обнови и унапреди. У том смислу, ауторова основна теза јесте да ако се то правремено и на ваљан начин учини, и сама транзиција ће бити лакше и успешније изведена. Тако би се различитост од потенцијалног оптерећења и ограничења могла претворити у неку врсту предности.

Кључне речи: Мултикултуралност, Регионализација, Транзиција, Србија, Војводина

У овом раду презентује се део резултата истраживања на пројекту *Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој АП Војводине и Републике Србије*. Регионализација и мултикултуралност се посматрају у тесној међусобној вези. Они се третирају као отворени проблеми, а не као готови концепти, што значи да је аутор потпуно свестан како о њима постоји висок степен теоријског и практичног неслагања. Другим речима, оба проблема су дискутабилна и оба имају озбиљне и комплексне теоријске и практичне импликације.

Стога је већ на почетку потребно дефинисати основне појмове којима се оперише у нашем истраживању. Наиме, у раду се употребљавају следећи кључни појмови: регон, регионализација, регионализам, мултикултуралност, мултикултурација и мултикултурализам. Сви они су опет стављени у контекст општег проблема транзиције.

Под *транзицијом* се укратко подразумева *мукотрпан процес озбиљне трансформације целокупног традиционалистички оријентисаног и монополистички заснованог друштва, којим би требало да се доспе до рационалне тржишне економије, плуралистичке парламентарне демократије, креативне културе и толерантне мултикултуралности.*

Рационалност у економији не подразумева само спровођење приватизације и "укључивање у светске привредне токове", о чему се данас највише говори, већ и *измену укупног привредног амбијента и стварање модерног предузетничког менталитета.*

Исто тако, демократизација политичке сфере не може бити извршена без дефинитивног учвршћивања грађанског друштва и стварања модерне државе, што претпоставља *битну промену свих кључних објективних и субјективних детерминанти и параметара политичког деловања, идући све до стварања новог типа политичке културе грађана.*

Најзад, културно-духовна сфера друштва може бити аутентична, креативна и мултикултурна једино ако се обезбеде трајне и стабилне материјалне и организационе претпоставке за духовно деловање *и ако то деловање не буде имало никаквих, или барем не превеликих, спољашњих ограничења и неаутономних усмеравања.*

Стога, не улазећи овом приликом у неко даље и шире разматрање, може се само рећи да досадашња истраживања показују како су за добро разумевање процеса транзиције од одлучујућег значаја прецизни одговори на следећа кључна и врло комплексна питања:

1. Ко започиње транзицију, у којим почетним условима се то чини и о каквом типу транзиције се ради у сваком конкретном случају;
2. Ко има контролу над главним транзиционим процесима у појединим њиховим фазама и о којој врсти контроле је реч, односно ко и како бира модел транзиције и ко и на који начин контролише транзиционе токове у одређеним њиховим периодима и у различитим сегментима посматраног друштва;
3. Ко остварује добит од транзиције и на који начин се та добит реализује и присваја;
4. Ко сноси највећи терет транзиције и какви су уопште изгледи да се, и у ком обиму, појединачна или скупна почетна губитничка позиција доцније компензира општим добицима од успешно обављене транзиције и консолидације демократије.

У случају Србије, кратак одговор на постављена питања био би да је транзицију започела Милошевићевска елита у доба распада друге Југославије, да се она определила за тиху, невидљиву, у високом степену криминализовану (црну) транзицију (подстакнути и контролисани ратови и сукоби се могу посматрати као добро покриће за такву "транзицију"); да је контролу над оваквом камуфлираном транзицијом имао уски круг око Породице; да су добит од транзиције у Србији остваривале криминализоване елите повезане са режимом (Трипковић, 1997); да је терет транзиције носила и носи осиромашена и све

сиромашнија маса становништва, без икаквих изгледа да у неко догледније време компензира свој губитнички положај; те да ови негативни токови и обележја транзиције србијанског друштва нису, на жалост, битније измењени до данашњег дана, будући да су постмилошевићске елите показале изразиту неспособност, или можда несклоност, да радикално раскину с Милошевићевим концептом транзиције (Трипковић, 2001).

Имајући све то у виду, може се закључити да за земљу каква је Србија (мала, неразвијена, задужена, неорганизована, криминализована, без изграђених институција без јасно дефинисаних граница и са нејасним државним статусом, социјално и идеолошки дубоко подељена, итд.), под условом да се истински и определи за озбиљну друштвену трансформацију, постоји у суштини само један модел транзиције – онај који прописују и надзиру моћне међународне организације и институције, а пре свега ММФ и Светска банка; да, дакле, практично и нема алтернатива, а да су перспективе, притом, потпуно неизвесне.

Што се, пак, тиче *региона*, он је дефинисан у ранијим ауторовим радовима, а исто тако и регионализација и регионализам, посебно из угла критеријума "пожељне" или "оптималне" регионализације и њихове потенцијалне примене у евентуалној територијалној (ре)организацији Србије. (Трипковић, 2002; Трипковић, 2003).

Подсетио бих овде да се регион одређује као "природна" а не "вештачка творевина, што значи да он представља *засебну, спонтано насталу и релативно хомогену географску, историјску, економску и социо-културну целину, која његовим становницима омогућава да на квалитетнији начин остваре заједничке потребе, вредности и интересе, односно да успешније и пуније искажу свој специфични регионални идентитет.* (Трипковић, 2002).

Овакво одређење омогућава да се прави разлика између "статичког" и "динамичког" схватања региона, а исто тако и између његових "објективних" и "субјективних" обележја. У првом случају, региони су јасно омеђене и трајно издвојене целине, са прецизно утврђеним правима и обавезама, како у вертикалној тако и у хоризонталној равни; а у другом, они су флексибилне, функционалне и чак потенцијално променљиве целине, које се конституишу и реконституишу, у зависности од конкретних потреба и рационалног избора, при чему модерна средства комуникације знатно олакшавају повезивање и остваривање еластично постављених циљева.

Ако се прихвати предложена дистинкција, замисливо је да удруживање на нивоу субрегиона или региона, као и међурегионално повезивање, буде остварено не само као трајно већ и као привремено и повремено – у циљу ороченог решавања неког конкретног проблема од заједничког интереса.

Чини се да не треба посебно ни наглашавати како динамички концепт региона олакшава успостављање како уже тако и шире мреже односа, при чему ови други могу да значе прекорачивање граница националних држава, без довођења у питање или угрожавања државног суверенитета. Таквим кон-

цептом се истовремено релативизује врло осетљиво и често спорно питање граница региона.

У сваком случају, регион не би требало да буде само просторно-физичка, већ и функционишућа и функционална целина, чија оправданост се увек мери оствареном рационалношћу на регионалном и глобалном нивоу.

Што се тиче *регионализације*, под њом се подразумева просторна и функционална реорганизација државе и друштва, на принципима оптималне поделе права и одговорности у вертикалној димензији и хоризонталној равни (централни, регионални и локални ниво), у циљу обезбеђивања бржег друштвеног развоја и квалитетнијег начина живота људи.

У начелу, регионализација може да буде планирана, организована и аутономна, што значи остварена на принципима базичног консензуса о најрационалнијим моделима устројства друштва и државе; или стихијна, спонтана, хетерономна и конфликтна, уз одсуство таквог консензуса. У пракси, она је често особена *мешавина* ова два типа, у којој могу да преовлађују елементи првог или другог корпуса.

Аналогно разлици између региона (стање) и регионализације (процес), прави се разлика и између мултикултуралности и мултикултурације. *Мултикултуралност*, у смислу фактичког културног плурализма, једно је од основних и трајних обележја сваког друштва. Тако, рецимо, својеврсну мултикултуралност представља већ и чињеница да у оквиру исте тзв. "опште културе" увек постоје бројне поткултуре и противкултуре. Штавише, под претпоставком идентичних спољашњих услова, унутаркултурне разлике могу понекад достићи или чак надмашити међукултурне, исказане вероватноћом да се у истој ситуацији реагује на потпуно различит (велика разлика), сличан (мала или умерена разлика) или истоветан начин (одсуство разлике).

Према томе, док мултикултуралност означава реално *стање*, докле би *мултикултурација* значила *процес*, заснован на идеји или идеалу о толерантном, равноправном, хармоничном, прожимајућем (са)односу и заједничком (су)животу различитих култура и подкултура у оквиру једног ужег или ширег социјалног простора (локалног, регионалног, државног, међудржавног или светског).

Иако је свако друштво мање или више мултикултурно, *не теже сва друштва мултикултурацији*, већ су такве тежње и захтеви данас још увек пре изузетак него правило: Канада и Швајцарска, а потом и Аустралија и Велика Британија се обично наводе као, за сада, најбољи, ако не и једини примери таквих друштава.

Ово значи да идеал мултикултурације, о коме се данас много пише и говори, у пракси лако склизне у идеологију *мултикултурализма*, схваћену као систем идеја у којима су на прикривен начин изражени неки парцијални положаји, интереси и вредности појединаца и друштвених скупина, а који дакако желе да се представе као "општи" друштвени интереси.

Другим речима, ваља упозорити на опасност идеологизације концепта мултикултурације и регионализације, где се не само привид издаје за стварност, већ се, због особене мешавине ирационално-емоционалног, рационално-прагматичког и шпекулативно-манипулативног, тако схваћени мултикултурализам и регионализам могу показати као једна од главних препрека пожељне регионализације и истинске мултикултурације.

Управо стога што мултикултуралност све више постаје неспорна и "општеприхваћена" вредност/идеал постоји опасност да се она у реалности прометне у пуку, ритуалну декларативност.¹ Осим тога, поставља се и питање како доиста остварити идеал мултикултурације у савременим друштвима, где доминира универзална масовна култура која убрзано растаче и поништава готово све посебности појединих култура и подкултура или их једноставно маргинализује.²

Па ипак, важно је установити да ли се различите културе у међусобном непосредном или посредном додиру приближавају и прожимају или се удаљавају и затварају једна према другој; као што је битно и открити шта је узрок и који је основ процеса приближавања или удаљавања, односно прожимања и затварања.

У принципу, мултикултурација је смештена између крајности културне асимилације и културне изолације и заснива се заправо на принципима многостране акултурације. Мултикултурација је, у том смислу, вишеструко регионално, економски, социјално политички и идеолошки *посредован* процес.

Мултикултурацијом би требало да се у исти мах постигне потврђивање себе и прихватање другог као равноправног иако различитог, односно потврђивање другог и прихватање себе као различитог. То је једна комплексна игра сличности и разлика, близине и удаљености, самосвести и свести о другом, у којој су могуће разноврсне комбинације: просторна близина и културна удаљеност, културна блискост и просторна удаљеност, културна удаљеност и просторна удаљеност и сл.³

Ствари се додатно компликују када се у ту "игру" укључе полна припадност, брачно стање, генерацијска припадност, образованост, социјални

¹ Рецимо, нове идеологије "политичке коректности" увелико су запоселе поље мултикултурације – једнако, усоталом, као и регионализације или транзиције.

² Жан-Мари Доменак с разлогом упозорава "да су Французи све више подељени између једне космополитске масовне културе и религијског, регионалистичког и фолклорног уситњавања", односно да Европа може остати "разапета између планетаризације економије и културе и 'гетоизације' етнија, религија и поткултура" (Доменак, 1991: 14-15).

³ Као што је познато, просторна близина не значи и социо-културну блискост, пошто она у себи, готово у подједнакој мери, носи потенцијал за пријатељство, сарадњу, толеранцију, интеграцију; али и за непријатељство, сукобе, нетрпељивост, сегрегацију. Осим тога, подручје мултикултуралности је по дефиницији поље пресечено бројним дихотомијама: блиско/далеко, своје/туђе, домаће/страно, посебно/опште, универзално/локално, масовно/елитно, доминантно/потчињено, укореењено/искореењено и сл.

статус, место становања, верска припадност, итд. Осим тога, у случају Војводине посебан значај имају и обележја као што су већинац/мањинац или староседелац/досељеник, при чему свака од тих категорија може даље бити испресецана и спецификована, по националном, конфесионалном или неком другом кључу. Тако, рецимо, досељеници могу бити једне или друге националности и/или вероисповести (укључујући ту и атеисте), затим они могу потицати из различитих или истих региона-матика, односно могу бити староколонисти, новоколонисти или избеглице, а свака од тих категорија може опет потицати од организованих или неорганизованих миграција, масовних, групних или појединачних, добровољних или присилних, концентрисаних или дисперзивних, извршених у релативно кратком временском периоду и у неким преломним историјским збивањима или остварених постепеним померањем у дужем временском интервалу и у редовнијим приликама, итд.

Регионализација и мултикултурација се у том смислу могу схватити и као *потрага за новим идентитетом*, која је отворена општим процесом *индивидуализације*, којим се разграђују све старе форме солидарности и покушавају да пронађу неке нове. Било би необично важно да у том трагању покретачки мотив буде "*идентитет вокације*", што значи стечени, изабрани, у високом степену индивидуализовани; а не "*идентитет детерминације*", то јест приписани, наслеђени, у високом степену колективизовани идентитет (Доменак, 1991: 20).

Основно питање, при том, гласи: шта од свих тих посебности и разлика припада *јавној*, а шта искључиво *приватној* сфери живота. Ово питање је утолико важније што мултикултуралност, једнако као и регионалност, носе у себи потенцијале како за интеграцију тако и за дезинтеграцију и сегрегацију; за јачање државног јединства и за његово слабљење; за прожимање култура и културно повезивање на ширим просторима и за гетоизацију појединих култура или поткултура; за културну асимилацију и за афирмацију културних посебности.

Исто тако, захтеви за регионализацијом могу заправо бити подстакнути од стране најмање два потпуно опречна мотива: први би био онај који значи враћање уназад – ка неком облику "рефеудализације" државе и друштва, односно ка романтичарски замишљеном идеалу "заједнице"; док би се други инспирисао тежњом за њиховом бржом модернизацијом и развојем, односно тежњом за даљом плурализацијом друштва и државе и њиховом све већом рационалношћу и ефикасношћу.

Први је готово неизбежно традиционалистички, ако не и конзервативно заснован и усмерен и он, дугорочно посматрано, нема никакве изгледе на успех, већ више служи као подлога за одговарајуће идеологије, иза којих се заправо скривају парцијални интереси и борба за моћ. Други је по дефиницији иновацијски и модернизацијски усмерен и он има добре изгледе да убрза друштвени развој, под условом да се избегну замке модернизма, односно

опасности свођења принципа рационалности, ефикасности и функционалности на њихове инструменталне облике.

То упућује на закључак да преовлађивање политичких мотива у неком конкретном моделу регионализације открива њену скривену идеолошку матрицу, која се овде означава као *регионализам* и која се схвата као оправдање и заклон у борби за (пре)расподелу моћи; и обрнуто, снажно присуство економских и културно-идентитарних мотива, као оних који су у непосредној вези са побољшањем квалитета живота људи, удаљавају захтеве за регионализацијом и мултикултурацијом од идеологизације и борбе за моћ (власт).

Регионализам и мултикултурализам се, у том смислу, овде укратко дефинишу као *теоријски концепти и практични пројекти остваривања регионализације и мултикултурације, као и из њих произашле одговарајуће идеологије, које у основи могу бити традиционалистички или иновацијски усмерене.*

Но и без тога, тешкоће и ризици регионализације су велики, нарочито за друштва у транзицији, а поготово за она закаснеле и неуспешне транзиције, као што је случај са Србијом. Један од првих и највећих проблема произлази из чињенице да се иза регионализације, не ретко, скривају или регионализацијом покривају, односно покушавају неуспешно да реше неки други проблеми, *који јесу с њом повезани али се помоћу ње не могу разрешити.* Ту се у првом реду мисли на *проблем претеране централизације власти* са скупом и неефикасном државом, затим на *проблем прекомерне и застареле регулације* која је у функцији принуде и ригидне државне или шире социјалне контроле, а не у функцији поспешивања развоја, те на *проблем одсуства демократије* или на њене бројне деформације у пракси.

Тешкоће и ризици регионализације нису, међутим, смештени само у сферу борбе за моћ (власт) и везани за идеологизацију, већ имају и друга, мање-више иманентна и аутономна исходишта, својства и манифестације, попут следећих: како ваљано артикулисати и рационално ускладити глобалне (националне), парцијалне (регионалне) и појединачне (колективне и индивидуалне) циљеве и акције; како афирмисати принцип конкуренције, а не занемарити принцип солидарности; како обезбедити равномернији регионални развој кроз нужну прерасподелу ресурса, а не угрозити аутономна права и обавезе појединих региона; како помирити децентрализацију и дерегулацију, које нужно прате регионализацију, са исто тако неизбежном координацијом на глобалном нивоу, итд.

Ово тим пре што би основ и главна сврха регионализације требало да буде *децентрализована моћ (власт) која је праћена високом интегрисаношћу друштва*, мада одмах треба рећи да је тај идеал, коме свакако треба тежити, у нашим условима не само тешко досегнути, већ му се готово није могуће ни приближити. Ово стога што смо се ми углавном кретали, и крећемо, између две крајности: *централизоване моћи (власти) и ниске интегрисаности друштва*, на једној страни; односно *децентрализоване моћи (власти) и такође ниске интегрисаности друштва*, на другој. Ствар је утолико неповољнија за

регионализацију што се овај потоњи случај заправо може протумачити и као *привид децентрализације моћи (власти)*, будући да се ту централизована моћ (власт) на вишем нивоу једноставно спушта, или жели да спусти, у мање-више неокрњеном облику, само за једну степену ниже: од савезне државе на републике, од република на покрајине, од покрајина на регионе, од региона на локалну самоуправу.

Ако су, дакле, децентрализација моћи (власти) и висока интегрисаност друштва пожељни циљеви регионализације, *њен највероватнији реални исход ће бити привидна децентрализација уз ниску интегрисаност*, што је добра подлога за компромитовање и саме идеје регионализације, те за *поновни повратак на високу централизованост и ниску интегрисаност друштва и државе*.

Уколико су овакве оцене тачне, онда се отварају најмање три крупна питања:

1. Шта су стварни циљеви транзиције, односно који би тип државе и друштва, с обзиром на наше специфичне услове, требало из ње да се створи – држава и друштво "чисте конкуренције", држава и друштво "нове солидарности" или држава и друштво добро усклађене конкуренције и солидарности?

2. Постоји ли опасност да се причом о транзицији, која несумњиво јесте и врста нове идеологије, донекле замагли, или потисне у други план, подела на развијена и неразвијена друштва, која је, чини се, суштинска и трајна?

3. Да ли су регионализација и мултикултурација у нашим условима могуће, под условом да су пожељне, односно да ли су оне подстицај или препрека за транзицију у Србији?

У погледу одговора на прво питање, може се рећи да код нас, и у теорији и у пракси, влада права конфузија, произашла из готово непомирљиве поделе на присталице и заговорнике разних неолибералистичких варијанти "државе чисте конкуренције", с једне стране, и такође разних варијанти "државе благостања" или "социјалне државе", с друге. Остаје отворено питање да ли је уопште, а поготово код нас, могуће оптимално усаглашавање ова два опречна принципа, од којих један даје предност инструменталној рационалности и ефикасности, а други солидарности и стабилности.⁴ Или ће се, као и до сада, нешто модификована, ова два модела само циклички смењивати? Оно што је, чини се, неспорно јесте да регионална политика не сме да буде

⁴ Наравно, поставља се питање да ли је код нас уопште могуће у било чему (из)вршити било какав рационални избор и доћи до оптималних рационалних решења у условима постојања оптерећујућих (пред)историја и загађујућих идеологија, крцатих застарелим решењима, ирационалним и непомирљивим поделама, моћним инерцијама и отвореним и прикривеним интересима, па се тако, између осталог, и може десити да регионализација од стране једних буде оцењена као пут слабљења, ако не и разградње државе, а од других као пут ка њеном јачању и интегрисању. Не треба, при том, заборавити да се политичко деловање у великој мери обликује и одвија на принципима акције и реакције, односно да политички живот функционише по принципу спојених судова, тако да, рецимо, претерани централизам на једној страни нужно појачава екстремни регионализам или чак сепаратизам на другој, и обрнуто.

сведена на социјалну политику, већ би она морала да буде у *функцији развојне политике*, на исти начин као што и "социјално" не би требало да буде сасвим одстрањено из "развојног". При том је сâм концепт регионализације ипак ближи "држави благостања" него "(нео)либералној држави".

Када је реч о другом питању, одговор би био да транзиција, ма колико она била нужна и пожељна, највероватније неће, нити може, избрисати, па можда чак ни ублажити, разлике између неразвијених и развијених друштава, али хоће оснажити наду код великог броја социјалних актера да је то могуће, а то може имати своје позитивне ефекте, што се свакако не може занемарити.

Што се тиче трећег питања или дилеме, наш одговор или теза за размишљање, био би да је регионализацију и мултикултурацију, у нашим условима, истина тешко, али могуће постепено остваривати, под условом да су оне препознате од стране главних актера као пожељне, што другим речима значи да *оне не морају нужно бити препрека транзицији него да, под одређеним околностима, могу чак бити и подстицај за успешнију транзицију*.

У сваком случају, независно од тога како се опредељујемо у наведеним и другим контроверзама транзиције, проблем се додатно компликује када се свему томе прикључи и ништа мање спорно питање мултикултуралности, којим се покреће велики број занимљивих тема, као што су: проблем артикулисања, заштите и даљег развијања достигнутих фундаменталних права свих грађана, уз поштовање њихових међусобних разлика; питање препознавања и уважавања постојећих и настајућих различитости, што укључује и одбрану од било какве присиле или манипулације у погледу прихватања културних вредности које заступају институције од јавног значаја, али исто тако и појединци и групе са својим парцијалним потребама, вредностима, нормама и интересима; проблем адекватне заштите права свих мањина и афирмисање њихове улоге у већинском окружењу, итд. (*Трипковић*, 2002: 10-15).

Као што је раније наглашено, суштина питања мултикултуралности сагледава се у оквиру комплексног и динамичног система односа, у којем једну његову раван чини заштита фундаменталних права појединаца као људских бића, а другу препознавање особених потреба специфичних друштвено-културних колективитета, насталих на врло различитим основама, кроз које су исказане неке њихове друштвено релевантне посебности, при чему се индивидуалитет чланова тих колективитета не сме ни на који начин потиснути или угрозити (*Taylor*, 2001., 19-23). Ради се очигледно о врло сложеном и не тако лако решивом проблему.

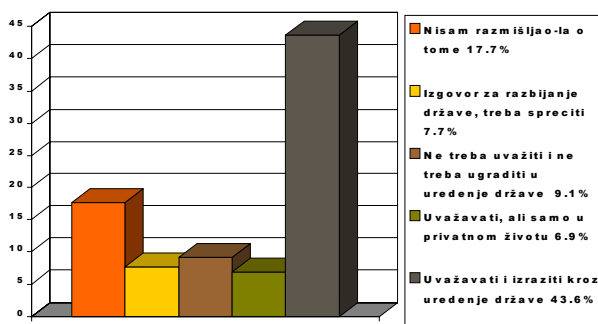
Што се тиче мултикултуралности и мултикултурације у Војводини, посебно у транзиционим условима, полазну тачку наших разматрања чини претпоставка да је овде, уосталом као и другде, потребно уважити и на неки начин помирити два противречна искуства: искуство сарадње и искуство сукоба. Мултикултурација се у том смислу може посматрати (и изграђивати) на два нивоа: *прво*, на нивоу *спонтане мултикултурације*, односно на нивоу спонтаних додира, сусретања и прожимања културних различитости, претеж-

но у оквирима свакодневице – а то је нешто што несумњиво већ постоји; и *друго*, на нивоу *институционалне мултикултурације*, то јест на нивоу њеног организованог, систематског и континуираног подстицања, усмеравања и праћења – а тај ниво је само делимично остварен, претежно кроз институционалну заштиту основних права националних мањина и етничких скупина (образовање, употреба језика и сл.).

У нашем истраживању о регионализацији и мултикултуралности ставове испитаника према овом потоњем настојали смо да откријемо и измеримо преко једног блока питања која су се односила на потребу већег уважавања различитости међу људима, затим на схватање људских права, надаље, на питање образовања националних мањина и етничких група на матерњем језику, потом на проблем (не)прихватања мултијезичких натписа за називе места, улица и институција, те на неговање осећања националне (етничке) припадности.⁵

Графикон 1

**Kakav je vaš stav o potrebi većeg uvažavanja
različitosti među ljudima?**

⁵ Ради се о истраживању на пројекту 1815 *Социолошки аспекти мултикултуралности и регионализације и њихов утицај на развој Аутономне покрајине Војводине и Републике Србије*, који се реализује у оквиру Одсека за социологију Филозофског факултета у Новом Саду, уз финансијску подршку Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије. Истраживање је обављено у јесен 2002. године, коришћењем упитника који је садржавао 43 сложена питања и био примењен на репрезентативни узорак од 1253 испитаника, који је обухватао свих седам округа у Војводини, с тим да је из сваког од њих узето по два насеља: Нови Сад, Бач, Суботица, Мали Иђош, Зрењанин, Нова Црња, Кикинда, Нови Кнежевац, Панчево, Бела Црква, Сомбор, Апатин, Сремска Митровица и Пећинци.

На *графикону 1* приказана је дистрибуција одговора добијених на питање о потреби већег уважавања различитости међу људима. Као што се види, веома је охрабрујуће да највећи број испитаника (43.6%) има изразито позитиван став према уважавању различитости, будући да се опредељују за тврдњу да се различитости "морају више уважавати и изразити кроз уређење државе, јер се тиме обезбеђује њена стабилност". Придодају ли се томе и они испитаници који имају умерено позитиван став према уважавању различитости ("различитости се морају више уважавати али оне се могу испољавати само у приватном животу грађана" – 15.1%; односно "различитости се морају више уважавати, али их треба ограничити на колективна права мањинских група" – 6.9%), онда се може закључити да у Војводини близу две трећине грађана (65.5%) прихвата и уважава реалност мултикултуралности, а да две трећине од њих сматра како мултикултурна стварност мора бити исказана и кроз уређење државе.

С друге стране, није мали број ни оних који заузимају умерено или екстремно негативан став према уважавању различитости ("различитости не треба посебно уважавати, а поготово их не треба уграђивати у уређење државе, јер би оне довеле у питање њену стабилност" – 9.1%, односно "различитости су само изговор за разбијање државе, а захтеве за њиховим испољавањем треба спречити" – 7.7%), што у укупном збиру чини добру шестину испитаника (16.8%). Симптоматично је, при том, да између једне шестине и једне петине испитаника није желела или није умела да одговори на ово питање. Логично је претпоставити да се међу њима крије више противника него присталица уважавања различитости, пошто се неприхватање или супротстављање мултикултуралности, у специфичним војвођанским условима, може ипак сматрати друштвено и културно непожељнијим ставом од њеног прихватања.

Генерално већинско прихватање различитости показује, међутим, статистички значајне варијације, посебно када се оно укрсти с окрузима, типом насеља, националном припадношћу, полом испитаника и њиховом школском спремом. Наиме, најниже уважавање различитости бележи се у сремском и западно-бачком округу, а највише у северно-банатском и јужно-бачком; најмање у приградским насељима а највише у градовима; најмање код припадника српске нације а највише код Црногораца (мада је њихов удео у узорку мали); мање код жена него код мушкараца; најмање код оних са незавршеном основном школом а највише код оних са завршеним факултетом. "Типичан" мултикултурално оријентисан Војвођанин био би, дакле, онај из северно-банатског округа, који живи у граду, Црногорац је, припадник је мушког рода и има завршен факултет.

Слична дистрибуција одговора добијена је и на друга питања којима су испитивани ставови према појединим аспектима мултикултуралности и мултикултурације. Тако, на питање "*шта подразумевате под људским правима*", огромна већина испитиваних Војвођана (89.5%) опредељује се за комплексни

"објективистички" став да су то "права која штите сваког човека, без обзира на пол, старост, нацију, веру, политичко убеђење или друштвени положај". Далеко мањи број њих је изабрао преуско ("то су посебна права мањинских група – 1.5%) и/или идеологизовано схватање, по коме су то "нека посебна права која себи могу да приуште само грађани најразвијенијих земаља (1.7%), односно да је то "само изговор да би се велике силе мешале у послове малих држава" (5.9%).

У нашем истраживању једно од "осетљивијих" питања односило се на то *да ли испитаници одобравају натписе с називима места, улица и институција и на језицима националних мањина, односно етничких група*. Одговори које смо добили потврђују полазну претпоставку да је у Војводини удружено деловање спонтане и институционализоване мултикултурације у дужем временском периоду већ произвело неке, додуше елементарне, али трајне и неспорне позитивне последице у облику широког прихватања мултијезичких натписа или образовања на матерњем језику. Тако, већина испитаника одобрава било безусловно ("да, безусловно" – 16.3%) или благо условно употребу натписа и на језицима националних мањина и етничких група: "да, ако у том месту има и припадника националних мањина и етничких група" – 22.9%, "да, у Војводини" – 10.5%, "да, ако у том месту припадници неке од националних мањина или етничких група чине већину" – 16.8% (позитиван став има укупно 66.5% учесника у анкети). С друге стране, треба ипак скренути пажњу на чињеницу да готово трећина (27.1%) грађана има негативан став према мултијезичких натписима, с проблематичним образложењем: "не, јер сви треба да знају српски" – 16.6%, односно "не, јер то ни друге државе не дозвољавају" – 10.5%. Карактеристично је, при том, да и овде релативно висок проценат испитиваних (6.3%) нема одређен став о томе, што се, по нашем мишљењу, опет, барем код већине, може протумачити као прикривено негативно мишљење.

Нешто другачија дистрибуција одговора добијена је код питања које се односило на то *да ли држава треба да обезбеђује образовање националних мањина и етничких група на њиховом матерњем језику*. Наиме, за разлику од претходног питања, које је вероватно подложније политизацији, образовање на матерњем језику прихваћено је већински у Војводини као несумњива вредност/тековина, за коју је мало вероватно да би у будућности могла бити оспорена или угрожена, мада, као што ће се, видети, у оквиру начелног позитивног става о овом питању постоје значајне унутрашње разлике, које горњу тврдњу релативизују. Ту се пре свега мисли на чињеницу да ову потребу и право националних мањина и етничких група безусловно подржава само једна четвртина (25.4%) испитаника, док остали то чине, уз одређене услове: "да, али само обавезно основно школовање" – 30.3%, "да, али само до завршене средње школе" – 14.3%, "да, ако га националне мањине саме плаћају" – 21.3%. Истовремено, 8,6% испитаника има негативан став о овом питању, са

различитим образложењем (ова алтернатива је била делимично отвореног типа), али највише због потенцијалне "угрожености Србије".

Најзад, на питање "шта је, по вашем мишљењу, најважније за неговање осећања националне (етничке) припадности", већина испитаника се одређује за традиционално обичајно поимање националне (етничке) припадности ("придржавање традиције и обичаја" – 44.9%; односно "васпитање деце у духу националне културе" – 23.0% или "припадност одређеној религији (цркви)" – 1.9%); знатно мањи део прихвата једно модерније становиште које изискује одговарајућа институционална решења ("образовање на матерњем језику и његова несметана употреба" – 15.1%); док остали бирају преуска одређења која, између осталог, могу у себи скривати и извесне антимултикултуралистичке набоје: "постојање националне државе" – 13.5%, те "могућност истицања националних симбола" – 0.5%).

Све у свему, наше истраживање потврђује почетне претпоставке, које би се у сажетој форми могле исказати на следећи начин:

- да мултикултурна и уопште изразито хетерогена друштва у условима транзиције имају један проблем више у поређењу са онима која то нису, или бар не у тој мери;

- да је проблем утолико већи уколико су етничке хетерогености, у ближој или даљој прошлости, биле основ обнављаних (и обновљивих) сукоба;

- да је, независно од тога, питање већег уважавања мултикултурних различитости и њихово исказивање кроз нове форме друштвене организације на днавом реду не само најразвијенијих и веома стабилних друштава, са некада снажном монокултурном идеологијом, али и са све мултикултуралнијом стварношћу, него и у транзиционим друштвима, укључујући ту и друштва закаснеле транзиције, где се и иначе велики проблеми транзиционог периода додатно мултипликују и интензивирају;

- да се у Србији, а посебно у Војводини, овај проблем појављује у специфичном облику, будући да ту постоји неко респектабилно искуство мултикултуралног (су)живота, како на нивоу спонтане тако и институционализоване мултикултурације;

- да би, под условом да се такво позитивно искуство правовремено и на ваљан начин преиспита, обнови и унапреди, мултикултурна хетерогеност од потенцијалног оптерећења могла можда да се претвори чак у неку врсту предности, јер би се истовремено решавао и тај "постмодерни" проблем, односно да би тиме и сама транзиција могла лакше и успешније да се изводи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бек, Улрих (2001), *Ризично друштво*, Београд, Филип Вишњић.
2. Гиденс, Ентони (1998), *Последице модерности*, Београд, Филип Вишњић.
3. Група аутора (1996), *Легитимност демократске власти*, Загреб, Напријед.
4. Група аутора (2003), *Критички појмовник цивилног друштва I*, Београд, група 484.

5. Доменак, Жан-Мари (1991), *Европа: културни изазов*, Београд, Библиотека XX век.
6. Епштејн, Михаил (1998), *Постмодернизам*, Београд, Zepfer book world.
7. Иглтон, Тери (1997), *Илузије постмодернизма*, Нови Сад, Светови.
8. Кастелс, Мануел (2002), *Моћ идентитета*, Загреб, Голден маркетинг.
9. Кимлика, Вил (2004), *Мултикултурализам*, ЦИД, Подгорица.
10. Линц, Хуан; Степан, Алфред, (1998) *Демократска транзиција и консолидација*, Београд, Филип Вишњић.
11. Маргалит, Авишај (1998), *Пристојно друштво*, Београд, Радио Б92.
12. Семприни, Андреа (1999), *Мултикултурализам*, Београд, Слио.
13. Стојковић, Бранимир (2002), *Идентитет и комуникација*, Београд, Чикоја штампа.
14. Taylor, Charles (2001), *Multiculturalisme*, Paris, Flammarion.
15. Тили, Чарлс (1997), *Суочавање са друштвеном променом*, Београд, Филип Вишњић.
16. Годорова, Марија (1999), *Имагинарни Балкан*, Београд, Библиотека XX век.
17. Трипковић, Милан (1997), *Елитизација, политизација и криминализација српског/југословенског друштва*, Гледишта бр. 1-6/1997, стр. 17-31.
18. Трипковић, Милан (2001), *Србија и транзиција: у вртлогу политичке и економске олигархије*, Социолошки преглед бр. 3-4/2001, стр. 251-260.
19. Трипковић, Милан (2002), *Регионализација и мултикултуралност у социолошкој перспективи*, Социолошки преглед бр. 1-2/2002, стр. 5-16.
20. Трипковић, Милан (2003), *Регионализација у Србији: између централизма и регионализма*, Социолошки преглед бр. 1-2/2003, стр. 33-48.
21. Финкелкрот, Ален (1993), *Пораз мишљења*, Београд, Плато.
22. Фукујама, Френсис (1997), *Судар култура*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
23. Хенкок, Грахам (2002), *Господари сиромаштва*, Београд, Плави круг и Невен.

Milan Tripković
Faculty of Philosophy
Novi Sad

S u m m a r y

MULTICULTURALISM AND REGIONALISATION IN TRANSITION CONDITIONS

It is first stated in this paper that those societies which are exceptionally multicultural and in every way heterogeneous, and which undergo transitional changes, potentially have an additional difficulty in comparison to those that do not have such characteristics. This is much more of a case for those societies in which the existing differences that have not been overcome, became one of the basic reasons, if not even one of the main causes, of fierce and historically repetitive (which also means repeatable) conflicts. Nevertheless, if the question of larger admiration of existing differences and its expression through new ways of social organization is, in fact, raised as an important issue in highly developed and extremely stable states, sometimes even with a strong monoculture ideology, but also with a multicultural reality, the author asks himself what are the possibilities for a

society that goes through transitional changes to, simultaneously with this changes, try to solve this, in its foundation, "postmodern" problem.

This issue is particularly interesting for those societies or regions that already have a respectable experience of a multicultural (co)existence, as it is the case with Vojvodina. All that should primarily be done is to revise, renew and improve such a positive heritage. In that sense, the basic thesis of the author would be that if this is done at the appropriate time and in a proper manner, the transition itself will be completed more easily and with more success. By doing so, differences could, from a potential burden and restriction, become some sort of advantage.

Key words: Multiculturalism, Regionalisation, Transition, Serbia, Voivodina